

Юридичні науки

УДК 343.8

Горлова Олександра Юріївна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Горлова Александра Юрьевна

студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Gorlova Alexandra

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

Науковий керівник:

Степанюк Анатолій Хомич

доктор юридичних наук,

професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

**НЕОБХІДНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ УМОВНО-ДОСТРОКОВОГО
ЗВІЛЬНЕННЯ ДО ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ДОВІЧНОГО
ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

**НЕОБХОДИМОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ УСЛОВНО-ДОСРОЧНОГО
ОСВОБОЖДЕНИЯ К ЛИЦАМ, ПРИГОВОРЁННЫМ К
ПОЖИЗНЕННОМУ ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ**

**THE NECESSITY OF CONDITIONAL RELEASE OF PEOPLE WHO
ARE SENTENCED TO LIFE IMPRISONMENT**

Анотація. У статті розглянуто проблемні питання правового регулювання звільнення від довічного позбавлення волі в Україні, зокрема недосконалість правового регулювання інституту помилування.

Аналізується зарубіжний досвід деяких держав та рішення ЄСПЛ з цього питання.

Ключові слова: *довічне позбавлення волі, умовно-дострокове звільнення, помилування.*

Анотація. *В статье рассмотрены проблемные вопросы правового регулирования освобождения от пожизненного лишения свободы в Украине, в частности несовершенство правового регулирования института помилования. Анализируется зарубежный опыт некоторых государств и решения ЕСПЧ по этому вопросу.*

Ключевые слова: *пожизненное лишение свободы, условно-досрочное освобождение, помилование.*

Summary. *The article is devoted to the issues of legal regulation of release from life imprisonment in Ukraine and to the the imperfection of the legal regulation of the institute of presidential clemency in particular. The foreign experience of some states and the judgments of the ECtHR on this issue are analyzed.*

Key words: *life imprisonment, conditional release from life imprisonment, presidential clemency.*

Прошло зовсім небагато часу з моменту скасування в Україні смертної кари й впровадження довічного позбавлення волі як її альтернативи. Тому закономірно, що умовно-дострокове звільнення таких категорій засуджених сприймається досить неоднозначно. Навіть сьогодні частина суспільства підтримує смертну кару як справедливе покарання за, наприклад, позбавлення життя при кваліфікуючих ознаках. Ця жорстокість із скасуванням смертної кари нікуди не зникла, а лише трансформувалась у бажання застосування до засуджених триваючого вбивства – довічного позбавлення волі.

Скасування смертної кари в Україні та в багатьох країнах Європи було обумовлено протоколів №6 та №11 до Європейської конвенції про захист прав та основоположних свобод. Проте Конвенція чітко не визначала на яке покарання має бути замінена смертна кара і тому кожна держава вирішувала це питання самостійно.

Кримінального кодексу України у ч. 2 ст. 87 передбачає, що засудженого до довічного позбавлення волі може бути помилувано мінімум через 20 років відбування покарання із заміною на певний строк позбавлення волі, який не може бути менше 25 років [1]. Згідно з абз. 2 п. 4 Указу Президента України «Про Положення про порядок здійснення помилування» від 21 квітня 2015 року № 223/2015, у випадку засудження особи до довічного позбавлення волі, клопотання про її помилування може бути подано після відбуття нею не менше двадцяти років призначеного покарання. Повторне клопотання щодо неї за відсутності нових обставин, що заслуговують на увагу, може бути внесено на розгляд Комісії не раніш як через рік із часу відхилення попереднього клопотання (п. 14 Положення) [2]. Таким чином до того, як засуджений відбув 20 років позбавлення волі, він позбавлений будь-якої можливості перегляду його покарання з метою дострокового звільнення. Умовно-дострокове звільнення до довічно засуджених не застосовується.

Виходячи з можливості неоднозначного трактування даних положень законодавства виникає питання стосовно того, чи рахуватиметься строк, на який замінюється довічне позбавлення волі, а це мінімум 25 років, з початку відбування покарання чи з моменту затвердження акту про помилування.

Іншим проблемним питанням є застосування умовно-дострокового звільнення (далі – УДЗ) від відбування довічного позбавлення волі, що може виникнути в кращому випадку лише через 38 років і 7,5 місяців. Зважаючи на те, що середня тривалість життя чоловіків в Україні

становить приблизно 58–62 роки, перспектива застосування УДЗ до цієї категорії засуджених видається зовсім мізерною та не сприяє мотивації до хорошої поведінки під час відбування покарання, а також не відповідає ідеї необхідності створення умов виправлення та ресоціалізації.

Для порівняння слід звернутися до досвіду зарубіжних країн щодо практики відбування і можливості звільнення від покарання у виді довічного позбавлення волі. Необхідно зазначити, що глобальна тенденція щодо заборони смертної кари супроводжується більш широким застосуванням довічного ув'язнення і кожна держава має свою законодавчу базу і систему організації вказаного виду покарання, що зумовлена певними національними та культурними особливостями. Помилювання довічно засуджених застосовується в багатьох розвинених країнах, де лише деякі особи, засуджені до довічного позбавлення волі, залишаються у місцях позбавлення волі до кінця свого життя, натомість значна їх кількість при дотриманні певних умов може розраховувати на дострокове звільнення. При цьому після виходу на свободу особи, які були засуджені до довічного позбавлення волі, живуть під наглядом відповідних органів, а за невиконання ряду встановлених до них вимог (порушення порядку чи вчинення злочину) можуть бути знову направлені до місць позбавлення волі [3, с.43]. Тому середня кількість років, яку засуджені до довічного позбавлення волі відбувають в установах виконання покарань за кордоном, становить: у США – 7 років, у Швеції – 9, Великобританії – 14-15, Франції – 17-18, Італії – 21, Польщі – 25. Можливість дострокового звільнення засуджених до такого виду покарання передбачена також законодавством Японії, Кореї, Південної Америки – після відбуття 10 років покарання, Німеччини – 15 років, Канади – від 10 до 25 років (або не менше 25 років – залежно від тяжкості злочину) [4, с.123].

Крім того, у більшості країн, законодавство яких передбачає покарання у виді довічного позбавлення волі, існують механізми розгляду

пропозиції перегляду вироку після відбування певного мінімального періоду, встановленого законом: Албанії (25 років), Вірменії (20), Австрії (15), Азербайджані (25), Бельгії (15 – з розширенням до 19 або 23 років для рецидивістів), Болгарії (20), Кіпру (12), Чехії (20), Данії (12), Естонії (30), Фінляндії (12), Франції (зазвичай 18, але 30 років – за певні вбивства), Грузії (25), Німеччині (15), Греції (20), Угорщини (20, якщо суд не розпорядиться про інше), Ірландії (попередній огляд Комісією з умовно-дострокового звільнення після 7 років, за винятком деяких видів вбивства), Італії (26), Латвії (25), Ліхтенштейну (15), Люксембургу (15), Молдові (30), Монако (15), Польщі (25), Румунії (20), Росії (25), Словаччини (25), Словенії (25), Швеції (10), Швейцарії (15 років, що зводяться до 10 років), Республіці Македонії (15) і Туреччині (24 роки, 30 – для обтяжуючого довічного позбавлення волі і 36 – для сукупного покарання при обтяжуючих обставинах довічного позбавлення волі) [5, с. 21].

Таким чином, у зарубіжних країнах до засуджених до довічного позбавлення волі може застосовуватися:

- пом'якшення (зменшення, зниження строку) призначеного покарання;
- заміна довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк, що передбачено законодавством багатьох європейських країн;
- умовно-дострокове (умовне, дострокове) звільнення від відбування довічного позбавлення волі [6, с. 269].

Правила Нельсона Мандела стверджують, що цілями вироку до тюремного ув'язнення є головним чином захист суспільства від злочинців і скорочення випадків рецидивізму. Правило №4 наголошує, що ці цілі можуть бути досягнуті тільки в тому випадку, якщо термін ув'язнення використовується, наскільки це можливо, для забезпечення реінтеграції таких осіб в суспільство після їх звільнення, з тим щоб вони могли вести законослухняний і самостійний спосіб життя. Застосування довічного

позбавлення волі без можливості умовно-дострокового звільнення суперечить цілям ув'язнення, оскільки неможливо забезпечити реінтеграції осіб, які тримаються у в'язниці усе життя.

Зважаючи на досвід регулювання цього питання в більш розвинутих європейських країнах виникають деякі сумніви щодо досконалості вітчизняного законодавчого регулювання покарання у виді довічного позбавлення волі.

Зокрема можна навести низку аргументів проти довічного позбавлення волі без можливості умовно-дострокового звільнення.

По-перше існує низька вірогідність досягнення співрозмірності та пропорційності між злочином та покаранням у виді довічного позбавлення волі. Кримінальний кодекс України у статті 65 встановлює, що особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Проте примарна можливість звільнення від ДПВ, а також відсутність загальнообов'язкових чітких критеріїв для помилування позбавляє впевненості, що покарання буде таким, як цього вимагає вказана стаття. Це виходить із неможливості встановити тривалість життя особи, що відбуває покарання, адже для когось відбування покарання може тривати рік, а для когось десятки років. Тому без реалістичної можливості дострокового звільнення від довічного позбавлення волі співрозмірність злочину і покарання залишається ще менш досяжною. Тим більше, що довічне позбавлення волі передбачено як за вбивство однієї людини при обтяжуючих обставинах так і за вбивство 50 людей.

По-друге довічне позбавлення волі не є обґрунтованим і з економічної точки зору. Ті кошти, що йдуть на утримання великої кількості довічників, могли б бути використані на заходи з забезпечення суспільної безпеки на загальне та спеціальне попередження злочинності

(наприклад, встановлення відеокамер там де це потрібно на вулицях, проведення наукових досліджень, боротьба з алкоголізмом і т. ін.).

Треба мати на увазі те, що цим засудженим доведеться доживати своє життя у колонії, а частина з них доживе до глибокої старості. Це означатиме необхідність забезпечення колоній спеціальними співробітниками, щоб доглядати хворих і старих осіб. Також виникне необхідність зміни і підлаштування режиму спеціально для таких осіб. Необхідність спеціального догляду буде обтяжливою не тільки для держбюджету, а й для в'язничного відомства, адже саме йому потрібно буде залучати додаткові кадрові ресурси, які, як відомо, на сьогодні є дуже обмеженими [7].

З цього приводу А.Х. Степанюк зазначає, що у частині 2 статті 64 кримінального кодексу вказується, що довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку. Це формулювання, за словами вченого, породжує неоднозначне трактування, оскільки під застосуванням покарання розуміється не тільки призначення, а й виконання. Дійсно, використовуючи формально-юридичний метод тлумачення норм права, виходить, що усіх довічників потрібно звільнювати після настання 65 років. Більш чітко схоже положення сформульовано у російському законодавстві де вказується, що не застосовується таке покарання до осіб, які на момент винесення вироку не досягли 65 років. Враховуючи таку неоднозначність, А.Х. Степанюк запропонував наступне вирішення цієї проблеми – необхідно закріпити у КК України норму такого змісту: «У разі досягнення особою, яка відбуває довічне позбавлення волі, 65-річного віку, довічне позбавлення волі замінюється за рішенням суду позбавленням волі на певний строк» [8,

с.204]. Ця пропозиція була запропонована ще у 2000 році до набуття чинності новим КК України, однак вона не була врахована у останньому.

По-третє необхідно зазначити про неможливість однозначного гарантування відсутності рецидиву зі сторони будь-якої особи. На даний момент і надалі доводиметься звільнювати людей після відбуття строку покарання навіть із усвідомленням великого ризику рецидиву, адже у протилежному випадку усіх злочинців довелося б тримати у кримінально-виконавчих установах довічно.

Спростування твердження про надзвичайну небезпечність умовно-достроково звільнених довічників відбулося ще у сімдесятих роках. Наприклад, дослідження у штаті Мічиган показало, що зі 175 осіб, що були засуджені за вбивство, а потім достроково звільнені від відбування покарання у виді позбавлення волі, лише 4 повернулись до в'язниці і з них жоден не вчинив вбивство. У Канаді, з 1920 по 1967 року було звільнено 119 осіб, які спочатку були засуджені до смертної кари за вбивство, потім до ДПВ, і, зрештою, звільнені достроково. Тільки один з них був знову засуджений за вбивство [9, с. 65].

Щодо практики Європейського суду з прав людини з цього питання, то він йде шляхом розгляду відповідності існуючого механізму звільнення від довічного позбавлення волі статті 3 ЄКПЛ, яка закріплює положення про те, що нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню. Так у справі *Kafkaris v. Cyprus* та *Vinter v. UK* Суд констатує порушення статті 3 у зв'язку із примарністю перспективи звільнення довічно позбавлених волі осіб. Зовсім нещодавно було прийнято рішення з цього питання і стосовно України. Мова йде про рішення у справі «Петухов проти України (№ 2)» від 12.03.2019 [10] у якому ЄСПЛ дійшов до висновку, що в Україні ув'язнені не мають реальної перспективи звільнення. Президентське помилування не вирішує проблеми, адже воно не є ані прозорим, ані

передбачуваним. Це порушує статтю 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Положення про порядок здійснення помилування наголошує: «особи, які засуджені за тяжкі чи особливо тяжкі злочини або мають дві і більше судимостей за вчинення умисних злочинів чи відбули незначну частину призначеного їм строку покарання, можуть бути помилувані у виняткових випадках за наявності надзвичайних обставин». Європейський суд відзначив, що незрозуміло, про які саме «виняткові випадки та надзвичайні обставини» йдеться. А отже, ув'язнені просто не знають, на якій підставі вони можуть отримати право на звільнення.

Питання в Суду викликав і принцип обрахування терміну, який необхідно відбути перш ніж звертатися з клопотанням про помилування до Президента. «Положення вимагає відбути 20 років, і вже тоді довічник отримує право клопотати перед Президентом. Смертна кара в Україні була замінена на довічне у 2000 році, а тому Уряд наполягав, що лише у 2020 році перші довічники зможуть звертатися до Президента. Суд збентежило те, що на практиці (станом на 6 липня 2016 року) більше 70 осіб, засуджених до довічного позбавлення волі відбули 20 років в неволі, і 40 з них вже просили в Президента про звільнення, та отримали відмову. Суд відзначив неузгодженість позиції Уряду України та правозастосовної практики, назвавши це показником відсутності прозорості та певності в застосуванні помилування», — наголошує УГСПЛ [11].

ЄСПЛ також звернув увагу на непрозорість системи помилування, адже відповідна Комісія при Президентові України не має пояснювати відмови, її рішення не публічні і не підлягають оскарженню. На думку суддів ЄСПЛ, інститут президентського помилування — це «сучасний еквівалент королівської пощади», гуманний, проте такий, що не надає ніяких процесуальних гарантій засудженим. Тому недостатньо будувати механізм звільнення осіб, що відбувають покарання у вигляді довічного

позбавлення волі, виключно на цьому інструменті, він може слугувати лише у якості додаткового.

Зважаючи на усі викладені вище аргументи і практику ЄСПЛ з цього питання, вважаю, що в Україні має бути розроблено та закріплено у Кримінальному кодексі механізм умовно-дострокового звільнення від довічного позбавлення волі, який би був прозорим і передбачуваним. З тим щоб кожна особа, засуджена до ДВП знала що має робити для звільнення та могла реально оцінити свої шанси.

Література

1. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
2. Указ Президента України «Про Положення про порядок здійснення помилування» від 21 квітня 2015 року № 223/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015>
3. Звільнення від відбування довічного позбавлення волі: можливість запровадження в Україні / Л. О. Мостепанюк // Судова апеляція. - 2015. - № 2. - С. 41-49. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suap_2015_2_7
4. Мостепанюк Л. О. Відбування довічного позбавлення волі в Україні та за кордоном: проблеми і перспективи / Л. О. Мостепанюк // Підприємництво, господарство і право – 2004. – № 5. – С. 121-124.
5. Мостепанюк Л. О. Правове регулювання умов і порядку помилування осіб, засуджених до довічного позбавлення волі / Л. О. Мостепанюк // Підприємництво, господарство і право – 2004. – № 10. – С. 20 – 22.
6. Кириць Б. О. Покарання, що полягає у довічному позбавленні засудженого свободи, у кримінальному законодавстві зарубіжних країн / Б. О. Кириць // Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 2. – С. 267-270.

7. Човган В. Довічне відбування життя, або життя після смерті в Україні [Електронний ресурс] / Вадим Човган // Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://khpg.org/index.php?id=1392728858>.
8. Степанюк О.А. Довічне позбавлення волі як еквівалент смертній карі / О.А. Степанюк // Вісник Академії правових наук України. - X. : Право, 2000. - № 4(23). - С. 200-211.
9. Colin S. Towards a Better Understanding of the Violent Offender // Canadian Journal of Criminology and Corrections. – 1971. – № 13 (1) – P. 60-67.
10. CASE OF PETUKHOV v. UKRAINE (No. 2) (Application no. 41216/13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-191703"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)
11. Європейський Суд: Україна відповідальна за нелюдське поводження з кожним в'язнем довідником. Система потребує реформ [Електронний ресурс] // Ураїнська Гельсінська спілка з прав людини. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://helsinki.org.ua/articles/evropejskyj-sud-ukrajina-vidpovidalna-za-nelyudske-povodzhennya-z-kozhnym-vyaznem-dovichnykom-systema-potrebue-reform/>